

TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)

Uluslararası Hakemli Dergi Yılı: 2022/Bahar, Sayı: 2

ISSN 2792-0879

Türkçede Değişirir ve Nehcü'l-Ferâdis Örneği*

Elif ÖZKAN**

Öz

Metindilbilimin dil bilgisel bağdaşıklık konularından biri olan değiştirir; metin içi ilişkilerin düzenlenmesine, metnin akıcılığının ve anlaşılrlılığının artmasına etki eden yüzey yapı unsurlarından biridir. Değiştirirde yeri tutulan unsur ile yerine geçen unsur arasında isim düzeyinde, fiil düzeyinde ve cümle düzeyinde dil bilgisel bir ilişki bulunur. Değiştiriri sağlayan araçlar; anlamını yerine geçtiği unsurlardan kazanır. Metindilbilim çalışmalarında en çok işlenen bağdaşıklık unsurlarından biri olan değiştirir konusunu pek çok araştırımacı incelemiş fakat yapılan çalışmalarda değiştirir ile ilgili açıklamaların değiştiririn ne olduğu ya da ne olmadığı sorusuna net bir cevap vermediği fark edilmiştir. Bu çalışma ile değiştirir ile ilgili birtakım sorulara cevap verilmiş, değiştiriri gönderim ve eksiltiden ayıran ya da onlara yaklaştıran yönler tespit edilmeye çalışılmış, Türkçede hangi unsurların değiştirir sağladığı konusu ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar üzerinden Türk dilinin en önemli tarihî metinlerinden biri olan Nehcü'l-Ferâdis'in birinci babı incelenmiş ve değiştiriri sağlayan unsurlar saptanarak bu unsurlar aracılığıyla sağlanan metinsel ilişkiler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Metindilbilim, bağdaşıklık, değiştirir, Nehcü'l-Ferâdis.

Metindilbilim çalışmalarında temel kaynak olarak kullanılan Halliday ve Hasan'ın *Cohesion in English* adlı eserinde geçen “değiştirir” tıpkı gönderim ve eksilti gibi metnin yüzey yapı unsurlarının incelendiği metinsellik ölçütlerindendir. İngilizce “substitution” sözcüğüne karşılık olarak kullanılan “değiştirir” metin içi bağları kurmada önemli bir yeri olan bağdaşıklık (bağlaşıklık/bağdaşırılık) unsurlarından biridir. Halliday ve Hasan'dan önce “değiştirir” konusu Roland Harweg tarafından 1968'de ele alınmıştır. Harweg'e göre metin, değiştirir mekanizması ile birbirine bağlanan yapılardan meydana gelir. Yani bir metinde aynı anlamdaki ve gönderim değerindeki bir ifadeyi başka bir ifadenin takip etmesiyle bağdaşık ve tutarlı bir ilişki gerçekteşir (Harweg, 1968'den aktaran, Beaugrande ve Dressler, 1981, s. 22). Ancak Harweg'in “Zamirlerin Zincirleme Yapısı” bölümünde ele aldığı “değiştirir” kavramı; yineleme, eş anlamlılık, sınıf/örnek, parça/bütün, alt sınıf/üst sınıf, neden/sonuç gibi pek çok ilişki biçimini içine alan oldukça geniş ve karmaşık bir kavram olup kapsam bakımından bugünkü çalışmalardan ayrılır (Harweg, 1968'den aktaran, Beaugrande ve Dressler, 1981, s. 22). Harweg'in “değiştirir” başlığı altında ele aldığı konular, Halliday ve Hasan¹ ile Beaugrande ve Dressler²'in çalışmalarına etki etmişse de konunun ele alınış biçimi bakımından birbirinden farklılık

* Geliş tarihi: 14.01.2022

Kabul Tarihi: 16.01.2022

Atf: Özkan, E. (2022). Türkçede Değiştirir ve Nehcü'l-Ferâdis Örneği. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 1(2): 46-63.

** Arş. Gör., Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BATMAN/TÜRKİYE. E-posta: elif.ozkan@batman.edu.tr ORCID: 0000-0002-1367-0471

¹ a.g.e, (1976).

² Beaugrande R. A. & Dressler, W. U. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. New York: Longman.

gösterdiği anlaşılır. Halliday ve Hasan; değiştirimi, gönderim ve eksilti ile benzeşen yanları bulunsa da bunları birbirinden ayıran temel farklılıklar nedeniyle ayrı başlıklar altında değerlendirir. Beaugrande ve Dressler ise Halliday ve Hasan'ın değerştirim başlığı altında ele aldığı “one, ones, same, do, so,” gibi unsurları bir tür gönderim ögesi olarak sayar ve şahıs zamirleri ile birlikte “pro-form” başlığı altında inceler. Türkçede yapılan metindilbilim çalışmalarının birçoğunda “değerştirim” başlığı Halliday ve Hasan'ın İngilizce için hazırladığı kitapta ortaya koyduğu ilişkiler bağlamında ele alınmış ve Türkçeye uyarlanmıştır. Bu nedenle değerştirimi sağlayan araçlar yukarıdaki araştırmacıların tespit ettiği unsurların Türkçedeki karşılığını oluşturur. Ancak birbirinden yapıcı ayrılan bu iki dilin konuyu ele alış bakımından farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Türkçede bazı unsurlar kullanılış bakımından farklı bir unsura dönüşüp işlevsel olarak değerşkenlik gösterebilir. Mesela “bazı” sözcüğü bir ismin önünde sıfat olurken -sı 3. teklik şahıs iyelik ekini üzerine aldığı zaman zamirleşir. Böylece hem anlamsal hem yapısal hem de işlevsel değerşimler gerçekleşebilir. İşte bu durum, Türkçede hangi unsurun değerştirim hangi unsurun gönderim yaptığı konusunda farklı sonuçların ortaya çıkmasına ve birtakım belirsizliklerin yaşanmasına neden olur. O hâlde değerştirim nedir? Değerştirim, eksilti ve gönderim aynı şeyler midir, yoksa aralarında farklılıklar mı bulunur? Türkçede hangi unsurlar değerştirim aracı olarak sayılmalıdır?

Değerştirim: Tanımı, Amacı ve İşlevi

Değerştirim, metindilbilimde metnin yüzey yapı unsurlarının incelendiği dil bilgisel bağdaşıklık konularından biridir. Dil biliminde bu terim, bağlamda bir öge ile başka bir ögenin yer değerştirmesi sürecini belirtir. Gönderimdeki anlamlar arası ilişkiden farklı olarak sözcükler arası dil bilgisel düzeyde meydana gelen değerştirimin kelimeler veya cümleler gibi dilsel ögeler arasında gerçekleşen bir ilişki olduğu var sayılır. Bu yüzden değerştirim ögesi belirli bir ögenin tekrarının yerine kullanılır (Altunkaya, 1987, s. 69). Değerştirim ögesi, yerine geçtiği unsuru başka bir biçimde ifade eden onun dilsel karşılığıdır. Bu nedenle değerştirim; metnin dışında değeril içinde gerçekleşen, sözcükler arası dil bilgisel düzeyde metin içi ilişki kuran bağdaşıklık unsurudur. Değerştirim unsurunun yerine geçtiği öge bir sözcük, bir cümle ya da cümleler topluluğu olabilir. Burada önemli olan anlamsal bağ değeril, değerştirim unsuru ile değerştirilen unsur arasındaki yapısal bağdır. Zaten değerştirme ögeleri anlamsal yorumlarını değerştirildikleri adlar, eylemler ya da öbeklerden kazanırlar (Subaşı Uzun, 2004, s. 32). Halliday ve Hasan, değerştirimin anlamdan ziyade ifadeye dayalı bir dil bilgisel ilişki şekli olmasından dolayı çeşitli değerştirim türlerinin dil bilgisel açıdan tanımlandığını ifade eder (1976, s. 90).

İngilizcede bağdaşıklık yapısını inceledikleri çalışmalarında, Halliday ve Hasan; değerştirimin yerine geçtiği ögenin dil bilgisel düzeyine göre değerşiklik gösterdiğini belirtir. Buna göre yerine geçilen öge; isim, fiil ya da cümle işlevinde olduğundan değerştirim bunlara karşılık gelen üç düzeyde gerçekleşir: isme dayalı, fiile dayalı ve cümleye dayalı değerştirim (1976, s. 89). Dolayısıyla değerştirim ögesi, yerine geçtiği birim ile aynı yapısal fonksiyona sahiptir.

Metinde daha önce geçen bir birimin, farklı bir biçimde ifade edildiği değiştiririr unsurı aracılığıyla metnin bağdaşıklığına katkı sağlanır. Böylece kendisinden önce geçen bir yapının yerine kullanılan değiştiririr aracılığıyla hem aynı yapının tekrarı engellenip anlatımda akıcılık sağlanır hem de az sözle çok şey ifade edilir. Uzun'a göre değiştiririr aracılığıyla önceki cümle ya da cümlelerdeki bilgi yüzey yapıya yeniden çıkartılmasına gerek kalmadan dolaylı olarak anlatılır (1995, s. 72). Bu sayede cümleler arası bağlantı kurulur ve eski bilginin tamamının yinelenmesine gerek kalmaz. Değiştiririr ögesinin kullanılmasıyla bu bilginin yeri tutularak anlatımda yoğunluk sağlanır. Bu durum yalnızca metin içi bağların gerçekleşmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda okuyucu/dinleyicinin de metne dâhil olmasına, metin içi ilişkiler kurmasına, geriye dönük bilgiyi hatırlayıp işlemesine, okuyucu/dinleyicinin zihinsel süreçlerini harekete geçirmesine de yardımcı olur.

Değiştiririr, Eksilti ve Gönderirir Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

İnsanoğlu dili kullanırken zaman zaman kendisini ifade etmek için çeşitli bağlarla örölmüş uzun cümleler kurma ihtiyacı duyar. Ancak konuşurken ve yazarken gereksiz tekrarlardan kaçınmayı, iletişimi zayıflatacak ve anlamı bulanıklaştıracak ifadeler kullanmamayı, daha az sözle daha çok şey anlatmayı, dili olabildiğince açık ve anlaşılır kullanmayı tercih eder. Bunu yaparken öte yandan iletinin hızlı ve daha kısa yoldan alıcıya ulaşmasını ister. Böylece zamandan tasarruf eder, iletideki anlamsal yoğunluğu arttırarak dil ekonomisine gider. Özellikle konuşma dilinde bu durum daha yaygın olup bazen yazı diline geçmeyen yapıların bile konuşma dilinde mevcut olduğu görölebilir. Mesela konuşan bir kişi için Türkçede "Napiyon?" demek "Ne yapıyorsun?" demekten; "Geliyom." demek "Geliyorum." demekten daha kolay ve daha hızlı bir ifade biçimidir. Esasen kullanıma bağlı bu durum dilin doğal sürecidir.

Dilde "en az çaba yasası" olarak tanımlanan az sözle çok şey söyleme ve söylenenleri karşı tarafa en anlaşılır ve hızlı bir biçimde ulaştırabilme isteği, dilin imkânları doğrultusunda çeşitli düzeylerde gerçekleştirilebilir. Bu durum yapısal olarak fonolojik düzeyde, morfolojik düzeyde, sözcük düzeyinde, söz dizimsel ya da cümleler üstü düzeyde gerçekleşebilir. Kimi zaman yaşanan bir ses olayı kimi zaman işlevsel bir ekin varlığı kimi zaman da bir cümle ya da ifadeyi karşılayan çeşitli sözcüklerin veya kalıp ifadelerin kullanımı metni oluşturan dilsel yapıda kısalma, eksilme ya da değişme yaşanmasına neden olur. Yapıca daha kısa fakat işlevsel ve anlamsal olarak daha yoğun ifade şekilleri ortaya çıkar. Cümleler üstü çalışma alanı olan metindilbilimde de gönderirir ve değiştiririr araçları sayesinde metinde daha önce veya daha sonra geçen bir birimin yeri tutulur. Bu birimin yüzey yapıda yeniden yazılmasına gerek kalmaz. Böylece gönderirirde bulunulan ya da değiştiririr aracı ile yeri tutulan birim, ister sözcük ister cümle isterse cümleler üstü boyutta olsun anlamca daha yoğun yapıca daha kısa bir ifadeyle tekrar edilerek metinsel bağların kurulması sağlanır. Dolayısıyla birbirine çeşitli bağlarla bağlanan dil birimleri aracılığıyla anlatım daha güçlü olur ve gereksiz kullanımların önüne geçilerek az sözle çok şey ifade edilir. Dil ekonomisi yapılarak sözün daha etkili, anlaşılır ve açık olması sağlanır.

Değiştirimi bir çeşit eksilti olarak kabul eden Halliday, her ikisinde de bağdaşıklığın gönderimden farklı olarak doğrudan anlamsal düzeyde değil, ifade düzeyinde gerçekleştiğini belirtir (2004, s. 535). Fakat eksilti, metin yüzeyinde gerçekleşme bakımından değiştirimi kapsayan bir araç olma özelliği gösterse de her iki ilişki türü de farklı dil bilgisel çevre gerektirir. Değiştirimde metinde daha önce geçen bir unsurun yerine onunla aynı yapısal düzlemde bulunan başka bir unsur geçer, eksiltide ise bu unsur yüzey yapıda yer almadan çeşitli dil bilgisel ilişkiler aracılığı ile derin yapıda açığa çıkar. Dolayısıyla değiştirimde yerine geçilen unsurun metin yüzeyinde bir karşılığı varken eksiltide bu karşılık metin yüzeyindeki belli dil bilgisel bağlılıklarla anlaşılabilen soyut bir var sayıma tekabül eder. Eksiltilen öge, metin yüzeyinde yer almaz. Fakat eksiltilen ögenin metin yüzeyinde yer almaması anla(tı)mda bir bozukluk ya da bulanıklığa yol açmaz ve eksiltilen öge istenildiği takdirde metnin yapısına uygun olarak yüzey yapıya çıkartılabilir. Bu bakımdan değiştirim ile eksilti farklılık gösterir. Çünkü değiştirimde başka bir unsurun kullanımı ile yerine geçilen öge, değiştirim ile aynı cümle içerisinde tekrar edilemez. Eksiltide ise metin yüzeyinden silinen unsur istenildiği takdirde metnin yapısına uygun olarak yeniden metin yüzeyine çıkartılabilir. Bu duruma örnek olarak Türkçede “yapmak” eylemini veren Subaşı Uzun, bu eylemin kimi zaman değiştirim kimi zaman eksilti yaptığını belirtir ve eksiltili kullanımlarda eksiltilen ögenin tümceye ait bir birim olarak “yapmak” eylemine eklenebildiğini fakat değiştirimde böyle bir eklemenin kabul edilmediğini ifade eder (2004, s. 32).

Gönderimi değiştirimden ayıran özellik oldukça açıktır. Değiştirim; sözcükler ve cümleler gibi dil bilgisel unsurlar arasında ilişki kurarken gönderim ise anlamlar arası ilişki kurar. Dil bilimsel açıdan gönderim anlamsal düzeyde bir ilişkiyken değiştirim sözcükler arası ve dil bilgisel (lexicogrammar) düzeyde bir ilişkidir (Halliday ve Hasan, 1976, s. 89). Bu bakımdan değiştirim unsuru, değiştirilen unsur ile aynı yapısal özellikleri göstermelidir.

Metin bağdaşıklığı bakımından değiştirim potansiyel olarak artgönderimsel olması bakımından gönderime benzer ve metnin parçaları arasında bağlantı kurar. Ama burada da her iki ilişki türünün yapısından kaynaklanan bir fark vardır. Gönderim, ifade etmeye dayalı bir ilişki kurmadığından bir gönderim ögesi metin içi ve metin dışı herhangi bir yöne işaret edebilir ve kendinden önceki bir birime işaret etmesi pek çok olasılık kümesinden yalnızca bir tanesidir. Diğer taraftan değiştirim ise ifade etmeye dayalı ilişki kurduğundan esasen metinle sınırlıdır (Halliday ve Hasan, 1976, s. 90). Değiştirim aracılığıyla istisnaî durumlar hariç metin içi ilişki kurulurken gönderim aracılığıyla hem metin içi hem de metin dışı ilişki kurulur.

Gönderim ile değiştirimi birbirinden ayıran önemli farklılardan bir diğeri de bağdaşıklığın sağlandığı birimler arasındaki mesafedir. Gönderim unsurları sayesinde birbirine uzak ya da yakın birimler arasında ilişki kurulabilir. Ancak değiştirimde durum böyle değildir. Değiştirim aracı yalnızca kendisinden hemen önce bulunan bir birimin yerini tutar. Kullanıma bağli olarak Türkçede, değiştirim aracının kendisinden hemen sonra gelen bir birimin yerini tuttuğu da görülür. Çünkü değiştirim ögesi anlamını yerine geçtiği dilsel birimden kazanır. Dolayısıyla değiştirim, birbirine uzak birimler arasında

gerçekleşemez. Konuyla ilgili olarak Halliday, metindeki eksilti-değişirimin genellikle birbirine yakın/bitişik kısımlar arasında sağlandığını belirterek özellikle diyaloglarda geçen soru-cevap gibi kısımlar için karakteristik bir kullanım arz ettiğini bildirir (Halliday, 2004, s. 536-537).

Gönderim ile değişirimi birbirinden ayıran bir diğer fark ise gönderim ögesi ile gönderimde bulunulan unsur arasında eşgönderime dayalı bir ilişki olmasıdır. Gönderimde işaret edilen üyeler benzerken değişirir ve eksiltide ise benzer sınıftaki farklı bir üyeye işaret edilir. Dolayısıyla aynı şeye işaret etmek istiyorsak gönderimi; farklı bir şeye işaret etmek istiyorsak eksilti-değişirimi kullanırız (Halliday, 2004, s. 570).

Değişirir araçları, gönderim ögeleri gibi yalnızca belirli bir dil bilgisel türü temsil eden görevli kelimelerden oluşmaz. Bu bakımdan değişirir ögesi özellikle bir ismin yerine kullanıldığında o ismi ifade eden ve yapısal olarak isim kategorisinde bulunan sayılar, adlaşmış sıfatlar, belirsizlik zamirleri gibi çeşitli sözcüklere dayalı ifade biçimlerinden yararlanır. Bu durum fiile ve cümleye dayalı değişirirlerde ise sınırlı sayıdaki değişirir ögesi ile gerçekleştirilir. Bu tür değişirirlerde dil bilgisel bir iz bulunmamakla birlikte genellikle uzlaşma sonucu benimsenen bir tür kalıp ifade araçları kullanılır (İşeri, 2021, s. 123).

Türkçede Değişirir Unsurları

Halliday ve Hasan İngilizce bir metinde değişirimin nominal (isme dayalı), verbal (fiile dayalı) ve clausal (cümleye dayalı) düzeyde gerçekleştiğini belirterek nominal düzeyde değişirimin one/ones, same, so gibi değişirir araçları aracılığıyla; verbal düzeyde değişirimin “do” fiiliyle; clausal düzeyde değişirimin ise so/so not gibi ifade biçimleri aracılığıyla gerçekleştiğini bildirir. Türkçede metindilbilim bağlamında hazırlanan tez, kitap ve makaleler incelendiğinde Türkçedeki değişirir araçlarının Halliday ve Hasan’ın İngilizce için tespit ettiği yapılara uygunluk gösterdiği anlaşılır. Bu diller yapısal olarak farklı oldukları için değişirir yapma yolları ve araçlarının da farklılıklar teşkil etmesi olağandır. Öyleyse Türkçede değişirir yapılırken hangi araçlar aracılığıyla ne şekilde yeniden ifade etme biçimleri kullanılır? Aşağıda çeşitli araştırmacıların çalışmalarında tespit edilen değişirir unsurları tablo hâlinde gösterilerek Türkçede değişirimin ne şekilde gerçekleştirildiğine yönelik tespitler sıralanacaktır.

Tablo.1 Türkçede Değişirir Aracı Olarak Kullanılan Unsurlar

	İsim Düzeyinde Değişirir	Fiil Düzeyinde Değişirir	Cümle Düzeyinde Değişirir	Sözce Düzeyinde Değişirir
Altunkaya, (1987)	biri; aynı	öyle/böyle/gibi+yap-	öyle + söyle-/san-/zannet- vs.; değil ve -mA ile yapılan olumsuz biçimler;	Bu başlık yoktur.

			şart ifadeleri: öyleyse.	
Subaşı Uzun, (1995)	kop; ança; antag (Sınıflandırma yapılmamıştır ve fiile dayalı değişirim örneği yoktur.)			Bu başlık yoktur.
Balyemez, (2011)	şöyle; böyle; öyle/eyle; eyle olsa (Cümleye dayalı değişirim örnekleri verilmiştir.)			Bu başlık yoktur.
Coşkun, (2005)	aynı; öyle; böyle	öyle yap-	öyle; böyle; şöyle	Bu başlık yoktur.
Dilidüzgün, (2017)	biri; öyle; böyle; öbürü; hiçbirisi, hepsi; yap-/yap-ma- (Sınıflandırma yapılmamıştır.)			Bu başlık yoktur.
Torusdağ ve Aydın, (2017)	biri; ikisi; diğeri; bir başkası; aynı; öteki; böylesi; bir başkası; hangisi; birbirleri; öbürü; orası vs.	yap-/yap-ma-; böyle; ol-	öylesi; böyle; şöyle; yap-; yapma-; öyle değil; öylesi; öyle şey	yap-; böyle; öyle; şöyle; böylece
Hirik, (2020)	biri/birbiri; ikimiz/ikisi; hepsi; herkes; böyle; öyle; bu, şu önadı; öteki; başka bir sözcükle değişirim (Sınıflandırma yapılmamıştır.)			Bu başlık yoktur.
İşeri, (2021)	öyle; böyle; şöyle (Sınıflandırma yapılmamıştır.)			Bu başlık yoktur.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılabilir:

- Türkçede değişirim daha çok isim, fiil ve cümle düzeyinde incelenmiştir. Ancak Torusdağ ve Aydın (2017, s. 149), birden fazla cümleden oluşan ifadenin değişirime uğramasını “sözce değişirimi” başlığı altında ele almıştır. Sözce değişirimi ifadesini ilk kez Karataş (2008, s. 87), cümleye dayalı değişirim başlığı yerine kullanmıştır.
- İsim düzeyinde gerçekleşen değişirimde değişirim aracı olarak kullanılan unsurlar çeşitlilik arz ederken fiile ve cümleye dayalı değişirimlerde değişirim aracı olarak kullanılan öğeler daha sınırlıdır.
- Türkçede kullanım yeri ve biçimi bakımından çeşitli dil bilgisel kategorilerde görev alan öyle, böyle ve şöyle sözcüklerinin her üç düzeyde de değişirim yaptığı ya da değişirimin gerçekleşmesine yardımcı bir unsur olarak görev aldığı görülmüştür.
- İngilizce ve Türkçede aynı işlevdeki bazı unsurlar kategorik olarak farklı başlıklar altında yer alabilir. Yaş; İngilizcede belirsiz bir varlığın ya da kişinin yerini cümledeki kullanımına göre zamir işlevi kazanarak temsil eden “one” sayı sözcüğünü Türkçedekinin aksine “belgisiz zamir” kategorisinde değil, “diğer zamir türleri” arasında değerlendirir (2020, s. 40). Ancak “one” sayı sözcüğünün yüklendiği anlamlar Türkçe dil bilgisi kitaplarında “belgisiz zamir” kategorisinde bulunan sözcüklerin kullanımı ile sağlanır. Yukarıda yer alan değişirim araçları incelendiğinde

“belgisiz zamir” kategorisinde olan sözcüklerin isme dayalı değiştiririr unsuru olarak işlev kazandığı görülür. Bu sözcükler zamir kategorisinde bulunmasına rağmen gönderirir değil, değiştiririr aracı olarak kullanılır. Çünkü yer değiştirirdikleri isim düzeyindeki sözcükler ile aralarında anlamsal olarak net bir karşılık yoktur. Yani eşgönderirir ilişkisi kuramazlar. Yer değiştirirdikleri unsurlar ile aralarında belirsizliğe ya da seçimliliğe dayalı bir ilişki vardır. Bu nedenle metinlerde gönderiririnden ziyade değiştiririr işlevi ile görev alırlar.

- Fiile dayalı değiştiririr “yap-” fiili aracılığıyla sağlanır. Altunkaya, fiile dayalı değiştiririrde yap-fiilinin önüne öyle, böyle, şöyle gibi sözcüklerden birini aldığını belirterek aksi takdirde değiştiriririnin gerçekteşmeyeceğini vurgular (1987, s. 73). Fakat bu öncüller olmadan da Türkçede, yap- fiilinin tek başına değiştiririr ilişkisi kurduğu örnekler bulunur.
- Cümleye dayalı değiştiririrde öyle, böyle ve şöyle sözcükleri arkasına birtakım fiiller (yap-, söyle-, de-, san-, zannet- vs.) ya da olumsuz biçimler olarak değiştiriririr sağlarlar. Ama Türkçede “öyle yap-” ifadesi kullanılarak yapılan cümleye dayalı değiştiriririrler daha fazladır (Coşkun, 2005, s. 75).
- Türkçenin çeşitli dönemlerine ait çalışmalardan örneklerin de yer aldığı yukarıdaki tabloda aynı değiştiriririr aracının tarihî Türk metinlerinde farklı sözcüklerle karşılıandığı görülür (öyle-andağ vs.).

Türkçede değiştiriririr ile ilgili tespit edilen diğer durumlar ise şöyledir:

- Değiştiririririnin yönü genellikle geriye doğru olup değiştiriririr unsuru kendinden önceki bir birimin yerine geçer. Fakat Türkçede özellikle cümleye dayalı değiştiriririrlerde değiştiririririnin yönü kullanıma bağlı olarak ileriye doğru da olabilir. Yani değiştiriririr aracı kendisinden sonraki bir birimin yerine geçer. Bu tarz kullanımlar, alıcıya verilecek bilgiye yönelik merak uyandırır. Böylece alıcıda dikkat gelişimi oluşturularak alıcının verilecek olan bilginin önemli olduğu ön varsayımı ile hareket etmesi sağlanır. Alıcıda sağlanan zihinsel meşguliyetlerle bir yandan verilmek istenen bilginin daha iyi anlaşılması sağlanıp akılda kalıcılığı arttırılırken öte yandan alıcının metinle olan ilişkisi güçlendirilir.
- Değiştiririririr yapısal olarak isme dayalı, fiile dayalı ve cümleye dayalı olmakla birlikte ilk ikisinin örnekleri Türkçede oldukça azdır (Altunkaya, 1987, s. 70). Ancak Türkçede birtakım belirsizlik zamirleri başlığı altında değerlendirilen yapılar aracılığıyla sağlanan isme dayalı değiştiriririr örnekleri ile bu tarz değiştiririririrlerin de sayıca fazla olduğu söylenebilir.
- Türkçede değiştiririririr araçları, istisnalar dışında göndeririririr ögeleri gibi uzak metinsel bağlar kuramaz. Çünkü değiştiririririr birbiri ardınca sıralanan yakın ya da komşu birimler arasında gerçekteşen bir ilişki biçimidir.

Nehcü'l-Ferâdis'te Değiştiririr Örnekleri³

andağ “öyle, şöyle”: Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında en çok kullanılan değiştiririr araçlarından biri “andağ” sözcüğüdür. İncelenen örneklerde “andağ” ile yapılan değiştiririrlerin, cümle düzeyinde yapılmış değiştiririrler olduğu tespit edilerek isim ve fiil düzeyinde değiştiririr yaptığı örneklere rastlanmamıştır. Bu değiştiririr aracı, bazen kendinden önceki bir birimin yerine geğerken bazen de kendisinden sonraki bir birimin yerine geğercek şekilde metinde işlev kazanmıştır. “Andağ” değiştiriririmi kendisinden sonraki bir birimin yerine geğerdiğinde alıcıda yeni bir bilgi verileceği fikrini uyandırmıştır. Bu durum alıcıda bazı zihinsel ve duyuşal faaliyetlerin (merak etme, dikkatini verme) artmasını sağlayarak alıcı ve metin arasındaki ilişkiyi güçlendirmiştir. “Andağ” değiştiriririmi kendisinden önceki bir birimin yerine geğerdiğinde ise anlatımda kısalık ve akıcılık sağlayarak gereksiz tekrarın önüne geçmiştir. Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında “andağ” sözcüğünün her zaman değiştiriririr yapmadığı, farklı işlevlerde kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır. Bu tarz örneklerde “andağ” yapılan işin sıklık derecesini/miktarını vurgulamıştır.

Aydı: Yâ Muĥammed, oqığıl! tedi erse, Peyđambar 'as aytur: Men oqığan ermes-men tediim (16) erse, meni tuttu tağı qatığ qıstı, andağ kim tağatım qalmadı. Yana ıda berdi tağı aydı: Yâ Muĥammed, oqığıl! Men aydım: Oqığan (17) ermes-men tediim erse, ekinç qata meni tuttu tağı andađ⁴ qıstı kim heç yarağım qalmadı. [7-15], [7-16], [7-17]

[(Şöyle) söyledi: “Ey Muhammed, oku!” deyince Peygamber (as) (şöyle) anlatır: “Ben okumayı bilmiyorum.” dediğimde beni tuttu ve iyice sıktı, öyle ki gücüm kalmadı. Yine bıraktı ve (şöyle) dedi: “Ey Muhammed, oku!” Ben (şöyle) dedim: “Okumayı bilmiyorum.” dediğimde ikinci kez beni tuttu ve öyle sıktı ki hiç dayanacak gücüm kalmadı.]

Törtinç kün qatığ uruştılar, andağ kim Peyđambar 'as ekindük namazı tağı aĥşam namazı qılu (15) bilmedi. [30-14], [30-15]

[Dördüncü gün çok sert savaştılar, öyle ki Peygamber (as) ikinci namazı ile akşama namazını kılamadı.]

Behüş bolur erdi, heç qarđamas erdi, meğer (3) aytur erdi: Ey Bâr Hudâyâ, qavmum meni bilmezler. Eğer meni peyđambar tęp bilse erdiler, mundağ cefa qılmağay erdiler. Sen (4) munlarını köndürgil! tęp du'â qılır erdi. Velikin cefaları inđen ĥaddın keçti erse, anda qarđadı. Emdi men tağı andağ du'â (5) qılayın, sizler âmîn têngiz! [13-2], [13-3], [13-4], [13-5]

[Kendinden geğerdi, hiç beddua etmezdi yalnızca (şöyle) derdi: “Ey Allah'ım, kavmim beni bilmez. Eğer beni peygamber diye bilselerdi böyle eziyet etmezlerdi. Sen bunları doğru yola sevk et!” diye dua

³ Örnekler tıpkıbasım ve çeviri yazısı János Eckmann tarafından yapılan, Semih TEZCAN ile Hamza ZÜLFİKAR tarafından yayımlanan ve dizin-sizlük bölümünü Aysu ATA'nın hazırladığı *Nehcü'l-Ferâdis Uřmaĥlarınđ Açuđ Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)* adlı kaynaktaki transkripsiyonlu metnin 1. babından alınmıştır.

⁴ “qıs-” eyleminin geğerleşme miktarına vurgu yapmıştır.

ederdi. Ancak eziyetleri haddini çok fazla aştığında, o zaman beddua etti. Şimdi ben de öyle dua edeyim sizler de âmin deyiniz!]

andağ qıl-/qılma- “öyle yap-/yapma-”: Bu değiştiririr aracı ile Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında cümle düzeyinde değiştiririr yapılmış olup değiştiriririn yönü daima kendisinden önceki bir birime doğrudur.

Andın song buyurdu: Tegme yetti kişike bir kersân aş taqı yetti etmek beringler! tep. (12) Andağ qıldılar. [29-11], [29-12]

[Ondan sonra (şöyle) buyurdu: “Her yedi kişiyeye bir kap yemek ve yedi ekmek verin!” diye. Öyle yaptılar.]

Hemîşe şahâba kâfirlarınğ galabasını eştip Tanğrı te ‘âlâqa tazarru‘ u zârî-(2)-lıq birle isti‘ânat ve meskenetlik birle çıkar erdiler. Bu nevbet andağ qılmadılar; öz çeriglerine, üküşlükinge (3) i‘timâd qıldılar taqı çıqtılar. [71-1], [71-2], [71-3]

[Daima sahabeler kâfirlerin ne kadar kalabalık olduğunu duyup yüce Tanrı'ya yalvarıp yakarma ve ağlayıp sızlanma ile yardıma muhtaç ve aciz bir şekilde onların karşısına çıkarlardı. Bu sefer öyle yapmadılar; kendi askerlerine, sayılarının çokluğuna güvendiler ve karşılıklarına çıktılar.]

andağ erse “öyleyse”: Bu değiştiririr aracı ile yapılan değiştiriririrlere Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında sadece üç dört örnekte rastlanmıştır. Bu değiştiriririrler cümle düzeyinde gerçekleşmiş olup değiştiriririr aracı sadece kendisinden önceki bir birimin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır.

‘Abdu'l-Muţtalib Mekke uluğları birle çıqtılar taqı Ebreheke keldiler erse, (6) Ebrehe aydı: Sizler hęc qorqmağ! Men sizlerni ğârat qılmaq için, uruşmaq için kelmedim, velikin bu Ka‘beni (7) harâb qılmaq için keldim tedi erse, ‘Abdu'l-Muţtalib aydı: Andağ erse, sizinğ çerig benim ekki yüz tewemni almışlar... [42-5], [42-6], [42-7]

[Abdülmuttalib Mekke beyleri ile yola çıktı ve Ebrehe'nin yanına ulaştıklarında Ebrehe (şöyle) dedi: “Sizler hiç korkmayın! Ben sizlerin mallarını yağmalamak, savaşmak için gelmedim ama bu Kâbe'yi harap etmek için geldim.” deyince Abdülmuttalib (şöyle) dedi: “Öyleyse sizin askerleriniz benim iki yüz devemi almış...”]

andağoq “aynı o şekilde”: Bu değiştiriririr aracının Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında cümle düzeyinde değiştiriririr yaptığı tespit edilmiş olup değiştiririririn yönü sadece kendisinden önceki birime doğrudur.

Qaçan kim bu quşlar bu çerig üzesinge muqâbil keldiler taqı bu taşlarını attılar erse, tegme bir kişike bir taş tüşti, başındın (3) kirdi taqı dübrindın çıqtı. Andağoq cümle çerig helâk boldı, meğer bir kimerse bar erdi, -Abü Yeksüm tēr erdiler, ol Necâşî (4) Melikniğ veziri erdi- anğar taş tegmedi. [43-2], [43-3], [43-4]

[Bu kuşlar ordunun tam üzerine denk geldikleri ve bu taşları attıklarında her bir kişiye bir taş düştü, başından girip makatından çıktı. Aynı o şekilde bütün askerler öldü sadece bir kişi vardı -Ebü Yeksûm derlerdi, o Necâşî Hükümdar'ın veziriydi- ona taş değmedi.]

andağoq qıl- “öyle yap-”: Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında sadece iki yerde karşılaşılmıştır. Cümle düzeyinde değiştiririr yapmış ve kendinden önceki bir birimin yerine geçmiştir.

Ol yüzüknüñ üzesinge buyurdi kim Muhammed Resülallâh bitingiz tep. Ol yüzük qılğuçı ustâd (17) taqı andağoq qıldı. [77-16], [77-17]

[O yüzüğün üzerine ‘Allah’ın resulü Muhammed.’ yazın!’ diye buyurdu. O yüzük yapan usta da aynı o şekilde yaptı.]

ança “öyle, o kadar”: Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında geçen örnekler incelendiğinde “ança”nın yalnızca bir örnekte değiştiririr yaptığı anlaşılmıştır. Diğer örneklerde ise değiştiriririnden ziyade eylemin miktarını vurgulayarak “o kadar” anlamı ile kullanılmış ve yapılan işin “çok fazla” yapıldığı bilgisi verilmiştir.

Peyğâmbar ‘as mübârek elgi birle sağdı, ança kim ol kersân toldı. Peyğâmbar ‘as (11) êkki êlgi birle ol kersânı kötürdi taqı Umm-i Mu‘îdke içürdi. Ança içti kim qandı. [22-10], [22-11]

[Peygamber (as) mübarek eli ile sağdı, öyle ki o çanak doldu. Peygamber (as) mübarek eliyle o çanağı götürdü ve Ümmü Muid'e içirdi. O kadar içti ki doydı.]

Yukarıdaki örnekte [22-10]'da geçen “ança” değiştiriririmi kendisinden sonra gelen bir cümlenin yerini tutarak cümleye dayalı değiştiriririr yapmıştır. Değiştiriririmin yönü genellikle geriye doğru olurken Türkçede kullanıma bağlı olarak ileriye dönük de olabilir. Bu tarz kullanımlarda değiştiriririr unsuru alıcıda yeni ve bilinmeyen bir bilginin aktarılacağı mesajını verir. Böylelikle alıcıda merak duygusu oluşturularak alıcının dikkati söylenecekler üzerine yoğunlaştırılır. [22-11]'de ise “ança” değiştiriririr aracı olarak kullanılmamıştır. Bu örnekte “ança” eylemin gerçekleşme sıklığına başka bir ifadeyle miktarına vurgu yapmış, içme işinin çok fazla yapıldığı bilgisini vermiştir.

mundağ “böyle, bu şekilde”: Bu değiştiriririr aracı Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında cümle düzeyinde değiştiriririr yapmıştır.

Yâ Muhammed, yaq yawuqlarınğni tamuğdın qurtğarğıl taqı mu'minlarqa alçaqlığ qılğıl! tep aydı erse, Peyğâmbar ‘as (14) tağ başınğa mündi taqı qatığ âvâz birle çağırdı: Yâ sabâhâh! tēju. ‘Arab ‘âdatı ol erdi, qaçan kimerse çerig nâğâh (15) kelgenini körse, mundağ çağırur erdiler. [16-13], [16-14], [16-15]

[“Ey Muhammed! Eşini dostunu cehennemden kurtar ve müminlere alçak gönüllü davran!” diye söyleyince Peygamber (as) dağ başına çıktı, yüksek sesle seslendi: “Ey, sabâhâh!” diye. Arap âdetine göre biri ansızın asker geldiğini görünce böyle seslenirdi.]

*Andın sonđ Peyğāambar 'as ğānīmatnı qısmat qaldı. Mekkeniđ uluğlarına, Ourayş qabīlasında yağla musulmān (9) bolđanlarđa bu ğānīmatdın ũküş māl tawar bērdi, anığ ũçün kim musulmānlıqları qavī bolsun, İslāmdın qaytıp (10) duşmanlıqnı āşkārā qılıp mu'minlerke ziyān tegürmesünler tēp. Taqı Medīnedin kelgen ensārılarqa azraq (11) bērdi, taqı oğlı Mu'āvıyaqa yüz tēwe bērdi, [Abū] Sufyānqa yüz tēwe bērdi, Hārisqa taqı [yüz] tēwe, Mekkeniđ uluğlarına yüzer yüzer tēweler bērdi. Qaçan kim Peyğāambar 'as **mundağ** (13) qısmat qıldı erse, Tamīm qabīlasındın bir kimerse aydı: Yā Resūlallāh, bu kün ne iş qıldığız? [75-8], [75-9], [75-10], [75-11], [75-12], [75-13]*

[Ondan sonra Peygamber (as) ganimeti paylaştırdı. Müslümanlıkları daim olsun ve İslam'dan vaz geçip düşmanlıklarını ortaya çıkarıp müminlere zarar vermesinler diye Mekke'nin beylerine, Kureyş kabilesinden daha yeni Müslüman olanlara bu ganimetten çok fazla mal mülk verdi. Ama Medine'den gelen ensarlara daha az verdi, muhacirlere de daha az verdi. Ebû Süfyân'a yüz deve verdi ve oğlı Muāvıye'ye yüz deve verdi ve Hakīm'e yüz deve verdi, Hāris'e de yüz deve, Mekke'nin ileri gelenlerine yüzer yüzer develer verdi. Peygamber (as) böyle paylaştırdınca Tamim kabilesinden bir kişi (şöyle) dedi: "Ey Allah'ın resulü bugün ne iş yaptınız?"]

mundağ qıl- "böyle/ bu şekilde yap-/yapma-": Bu değiştiririr aracının Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında cümle düzeyinde değiştiririr yaptığı tespit edilmiş olup değiştiriririmin yönü sadece kendisinden önceki birime doğrudur.

*Andın (13) sonđ Peyğāambar 'as şahrāda turđan 'Arab qabīlalarına elçiler ıda bērdi kim: Cümle keliğler taqı musulmān (14) boluğlar! Ve eğer musulmān bolmasāđız, bizke boy bērip yıllıq māl bēriđler! Ve eğer **mundağ qılmasāđız**, ağır çerig (15) ıda bēür-men... [82-12], [82-13], [82-14], [82-15]*

[Ondan sonra Peygamber (as) çölde yaşıyan Arap kabilelerine "Hepiniz gelin ve Müslüman olun! Ve eğer Müslüman olmazsanız bize tâbi olup yıllık mal verin! Ve eğer böyle yapmazsanız..." diye söylemesi için elçiler gönderdi.]

qıl- "yapmak": Bu değiştiririr aracı Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında sadece bir iki örnekte değiştiriririr yapmış olup kendinden önceki bir birimin yerine geçmiştir.

*Eđer Peyğāambar 'as mađa aymamış bolsa erdi kim hēç kimerseke (4) zarar tegürmegil tēp, Abū Sufyānqa andağ yawuq kelmiş erdim kim oq birle ursam, **helāk bolđay erdi**, velikin (5) Peyğāambar 'as sözini saqladım, **qılmadım**. [32-3], [32-4], [32-5]*

[Eğer Peygamber (as) bana hiç kimseye zarar verme diye söylememiş olsaydı Ebû Süfyân'a o kadar yaklaşmıştı ki okla vursam ölecekti ancak Peygamber'in (as) sözünü tuttum, yapmadım.]

Yukarıdaki örnekte "qıl-" fiili "helāk bol-" fiilinin yerine geçerek fiil düzeyinde değiştiriririr yapmıştır.

biri "biri": Bu değiştiririr aracının Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında isim düzeyinde değiştiriririr yaptığı tespit edilmiş olup değiştiriririmin yönü sadece kendisinden önceki bir birime doğrudur.

*Üç qadah keltürdiler: (9) **Biriniĝ** içinde hamr bar erdi, taqı **birinde** 'asel bar erdi taqı **biriniĝ** içinde süt bar erdi. [57-8], [57-9]*

[Üç kadeh getirdiler: Birinin içinde şarap vardı, birinde bal vardı ve birinin içinde süt vardı.]

biri biri "birbiri": Bu değiştiririr aracının Nehcü'l-Ferâdîs'in 1. babında isim düzeyinde değiştiririr yaptığı tespit edilmiş olup değiştiriririmin yönü sadece kendisinden önceki bir birime doğrudur.

*Cümle sahâbalar sewündiler. Peyğâmbar 'as Medîneke kelgenine **biri birine** habar bêrdiler. [23-17]*

[Bütün sahabeler sevindiler. Peygamber'in (as) Medine'ye geldiğini birbirlerine haber verdiler.]

qayu biri "hangisi, herhangi biri": Bu değiştiririr aracının Nehcü'l-Ferâdîs'in 1. babında isim düzeyinde değiştiririr yaptığı tespit edilmiş olup değiştiriririmin yönü sadece kendisinden önceki bir birime doğrudur.

*Baqtı bu yârânlarqa (9) Peyğâmbar 'as hıdmatında andağ baqıp tururlar, eger Peyğâmbar 'as ne işke buyursa, cân birle ol işni qılır-(10)-lar. Eger Peyğâmbar 'as tükürse, ayalarını tutarlar, tükürükünü yerke kemişmezler; **qayu biriniĝ** ayasına tüşse, yüzine (11) sürterler. Ve eger yunar bolsa, ol yunğan suwını biri biridin qunuşup alurlar, taqı içerler taqı yüzlerine sür-(12)-terler, teberrük qılır erdiler. [44-8], [44-9], [44-10], [44-11], [44-12]*

[Bu yârenleri izledi, Peygamber'in (as) hizmeti için öylece bakıp bekliyorlar, eğer Peygamber (as) herhangi bir görev emrederse canla başla o görevi yerine getiriyorlar. Eğer Peygamber (as) tükürürse avuçlarını açar, tükürüğünü yere dökmezler; hangisinin avcuna gelirse yüzlerine sürerler. Ve eğer yıkanırsa o yıkandığı suyu birbirlerinden kapışarak alıp içerler, yüzlerine sürerler, uğurlu sayarlardı.]

tegme biri "her biri": Bu değiştiririr aracının Nehcü'l-Ferâdîs'in 1. babında isim düzeyinde değiştiririr yaptığı tespit edilmiş olup değiştiriririmin yönü sadece kendisinden önceki bir birime doğrudur.

*Üküş şahâbalar şehîd boldılar. Qalğanları müteferriq boldılar, **tegme biri** bir yanqa bardılar, kâfirlarınıĝ qatıĝ hamlelerine [72] (1) tâqatları qalmadı, hezîmet boldılar. [71-17], [72-1]*

[Pek çok sahabe şehit oldu. Kalanları dağıldılar, her biri bir yana gitti, kâfirların sert hamlelerine güçleri yetmedi, yenildiler.]

ba'zısı "bazısı", ba'zıları "bazıları": Bu değiştiririr aracının Nehcü'l-Ferâdîs'in 1. babında isim düzeyinde değiştiririr yaptığı tespit edilmiş olup değiştiriririmin yönü sadece kendisinden önceki bir birime doğrudur.

*Bu sarây içinde ewler bar, **ba'zısı** zeberced-(11)-din, taqı **ba'zısı** yâqûtdın, taqı **ba'zısı** yinçüdin. [64-10], [64-11]*

[Bu sarayın içinde evler var; bazısı zebercetten, bazısı yakuttan ve bazısı inciden.]

*Mu'minler tağılmış teg kâfirler müteferriq (5) boldılar, qaştılar, Tâyifqa bardılar taqi **ba'zıları** öldiler, cehennemke bardılar. [74-4], [74-5]*

[Müminlerin dağıldığı gibi kâfirler darmadağın oldular, kaçtılar, Taif'e gittiler ve bazıları öldüler, cehenneme gittiler.]

yarımı “yarısı”: Bu değişirir aracının Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babında isim düzeyinde değişirir yaptığı tespit edilmiş olup değişiririn yönü sadece kendisinden önceki bir birime doğrudur.

*Andın song körer-men, ékki türlüğ halâyıq bolur; **yarımınığ** tonları kâğıd menğizlig (12) aq turur taqi **yarımınığ** tonları ala turur. [56-11], [56-12]*

[Ondan sonra görürüm, iki türlü topluluk var; yarısının elbisesi kâğıt gibi beyaz ve yarısının elbisesi alacaktır.]

SONUÇ

Türkçede değişirir konusu ele alınırken hangi unsurların değişirir yaptığı hususunda birtakım belirsizliklerin olduğu anlaşılmıştır. Değişirir konusunu inceleyen araştırmacıların çalışmalarına bakıldığında değişiririn ne olduğu sorusu tam aydınlatılmadan, hangi araçların niçin değişirir yaptığı hakkında net bir bilgi verilmeden birtakım örnekler üzerinden hareket edildiği fark edilmiştir. Araştırmacıların çoğu Halliday ve Hasan'ın “Cohesion in English” adlı çalışmalarında yaptıkları gibi “öyle, aynı, biri” yapılarını değişirir aracı olarak kabul etmiştir. Burada şöyle bir soru ortaya çıkar. Türkçede “biri” sözcüğü belgisiz zamir kategorisindedir. O hâlde diğer belgisiz zamirler niçin değişirir aracı sayılmamıştır? Son zamanlarda yapılan çalışmaların bir kısmında ise Türkçede belgisiz zamir kategorisinde bulunan unsurların da değişirir başlığı altında değerlendirildiği görülmüştür. Yukarıda da bahsedildiği gibi bütün dillerin ortak birtakım unsurları bulunsa da dilleri birbirinden ayıran belli başlı yapısal özellikler vardır. Türkçede yüzey yapıda kullanılan unsurlar yan yana gelme durumlarına göre işlev ve anlam kazanır, bazen de bu unsurlar yapısal değişikliğe uğrayarak çeşitli görevler üstlenir. Bu bakımdan “bir (one)” sayısı İngilizcede içinde bulunduğu cümleden hareketle “anlamsal” bir işlev kazanıp “biri” manasında seçimlilik bildirirken Türkçede ise 3. teklik şahıs iyelik ekini alarak bu işlevi yüklenir. Dolayısıyla tıpkı “biri” sözcüğünde olduğu gibi belgisiz zamir kategorisinde bulunan diğer unsurlar da cümledeki işlevlerinden hareketle değişirir başlığı altında değerlendirilebilir. “Biri” sözcüğünün metinde kazandığı bu anlamı benzer bir biçimde bazısı, kimisi, her biri, birkaçı, birçoğu, çoğu vb. gibi diğer belgisiz zamir kategorisinde bulunan ve seçimlilik bildirerek tam bir eş gönderim ilişkisi kuramayan zamirler de kazanır. Çünkü bu kullanımdaki belgisiz zamirlerin metin içerisinde anlamsal olarak tam bir karşılığı yoktur. Anlam belirsiz, seçimli ve genelleyicidir. Dolayısıyla yerine geçtiği unsurlar arasında gönderimde olduğu gibi eşgönderimliliğe dayalı bir ilişki bulunmaz. Bu nedenle yerine geçilen unsur ile değişirir aracı arasındaki mesafe kısadır. Genellikle değişirir, değişirir aracının kullanıldığı birimden bir önceki ya da bir sonraki bir birimin yerine geçilmesiyle sağlanır.

Nehcü'l-Ferâdis'in 1. babı üzerinde yapılan bu çalışma ile tarihî Türk dillerinden biri olan Harezmi Türkçesine ait bir metin üzerinde çalışılmış ve metindeki değiştirir araçlarının neler olduğu, hangi işlevlerde ve ne amaçla kullanıldığına yönelik birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Metinde kullanılan değiştirir araçları sayesinde aynı bilginin tekrar edilmesi engellenerek anlatımda kısalık ve yoğunluk sağlanmış, gereksiz söz tekrarından kaynaklı anlamsal bulanıklığın ve olası anlatım bozukluğunun önüne geçilmiştir. Değiştirir aracılığıyla alıcının metinle olan bağı güçlenmiş, alıcı-metin ilişkisinin kurulmasında alıcının etken rol üstlenmesi sağlanmıştir. Değiştirir aracının metinde yüklendiği anlam ve işlevler sayesinde alıcının metin içi bağları fark etmesine, zihinsel faaliyetlerini (bilgiyi geri getirme ve işleme, dikkatini verme) arttırmasına katkı sağlanmıştir. Nehcü'l-Ferâdis'te tespit edilen değiştirir araçlarının yönü genellikle geriye doğru olmuştur. Yani değiştirir, önceki bir birimin yeri tutularak gerçekteşmiştir. Ancak metinde zaman zaman kullanıma bağlı olarak değiştirir yönü ileriye doğru olmuş, değiştirir aracı kendisinden sonraki bir birimin yerine geçmiştir. Bu tarz örneklerde değiştirir aracı yerine geçtiği birimin anlamını kazanmakla kalmamış okuyucu ile metin arasında kurulan ilişkinin güçlenmesine de katkı sağlamıştir. Ayrıca Nehcü'l-Ferâdis'te yapılan değiştirirlerin genellikle cümle ve isim düzeyinde gerçekteştiği, sadece bir örnekte fiil düzeyinde değiştirir yapıldığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Altunkaya, F. (1987). *Cohesion in Turkish, A Survey of a Cohesive Devices in Prose Literature*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Balyemez, S. (2011). *Dede Korkut Hikâyelerinin Metin Dil Bilimsel Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- B. Ali, M. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis Uşmağlarının Açuğ Yolu (Cennetlerin Açık Yolu*. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar (Yay.), Aysu Ata (Dizin-Sözlük), Janos Eckmann (çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- De Beugrande, R. A., Dressler, W. U. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. Longman Group.
- Coşkun, E. (2005). *İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dilidüzgün, ř. (2017). *Metindilbilim ve Türkçe Öğretimi*. Anı Yayıncılık.
- Halliday, M.A.K., Hasan R. (1976). *Cohesion in English*. Longman Grup UK Limited.
- Halliday, M.A.K. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. Oxford University Press.
- Hirik, E. (2019). Türkiye Türkçesinde Bir Değiştirir Örneği: "Aynen". *Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi. XI. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. 667-678.
- Hirik, S. (2020). Türkçede Bağdaşıklık ve Bağdaşıklık Unsurları: Kürk Mantolu Madonna İncelemesi. *Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(10): 221-238.

İşeri, K. (2021). *Sözden Yazıya Dile Gelen Metin*. Pegem Akademi.

Karataş, Y. (2008). *Metin İncelemedinde Söylembilim Yöntemi "Binbir Gece Masalları Üzerinde Bir Uygulama"*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Subaşı Uzun, L. (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Simurg Yayıncılık.

..... (2004). "Metin Üretimi", *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım*. Canan İleri (Ed.), Anadolu Üniversitesi, 21-38.

Yaş, E. (2020). *Bir Çırpıda ve Detayda Türkçe Açıklamalı İngilizce Gramer*. Paradigma Akademi.

Substitution in Turkish and the Example of Nehcü'l-Ferâdis *

Elif ÖZKAN**

Abstract

Substitution, which is one of the grammatical cohesion topics of textlinguistics; it is one of the surface structure elements that affect the arrangement of intertextual relations and increase the fluency and intelligibility of the text. There is a grammatical relationship between the element that takes place in the replacement and the element that replaces it at the noun level, verbal level and clausal level. Tools of replacement; gains its meaning from the elements of replaces. Many researchers have examined the subject of substitution, which is one of the most studied cohesive elements in textlinguistics studies, but it has been noticed that the explanations about substitution do not give a clear answer to the question of what the substitution is or not. With this study, some questions about substitution have been answered, the aspects that distinguish or approximate to substitution from reference and ellipsis have been tried to determined, and the subject of which elements provide substitution in Turkish is discussed. Based on the results obtained, the first chapter of Nehcü'l-Ferâdis which one is one of the most important historical texts of the Turkish language, was examined and the textual relations provided through these elements were explained by determining the elements that provided the substitution.

Keywords

Textlinguistics, cohesion, substitution, Nehcü'l-Ferâdis.

* **Date of Arrival:** 14.01.2022

Date of Acceptance: 16.01.2022

Citation: Özkan, E. (2022). Türkçede Değiştirir ve Nehcü'l-Ferâdis Örneği. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 1(2): 46-63.

** Research Assistant, Batman University, Faculty of Arts and Science, Department of Turkish Language and Literature, BATMAN/TURKEY.
Email: elif.ozkan@batman.edu.tr ORCID: 0000-0002-1367-0471

Приём замещения в турецком языке и произведение «Надж аль-Фарадис» как пример*

Элиф Озкан**

Аннотация

Замена, являющаяся одним из средств грамматической связности текстовой лингвистики – важный элемент поверхностной структуры, который влияет на организацию межтекстовых отношений и повышает уровень понимания текста. При данном приеме существует грамматическая связь на уровне существительного, глагола и предложения между элементом, который занимает место в замене, и элементом, который его заменяет. Наравне с этим, средства, обеспечивающие замену, получают своё значение от элементов, которые они заменяют. В лингвистике не раз рассматривалась тема грамматических замещений, однако сказать о том, что такого рода работы дают точное определение понятию замены, не приходится возможным. В настоящей работе подробно рассмотрен прием замены, какие элементы обеспечивают его в турецком языке, предпринята попытка объяснения аспектов, как отличающих замещение от референции и эллипса, так и сближающих с данными терминами. На основе полученных результатов была рассмотрена первая глава произведения «Надж аль-Фарадис» – одного из важнейших исторических текстов тюркской письменности, и объяснены текстовые отношения, посредством элементов, формирующих замещение.

Ключевые слова

Текстовая лингвистика, когерентность, замена, Надж аль-Фарадис.

* Дата поступления статьи: 14.01.2022

Дата принятия статьи: 16.01.2022

Цитирование: Özkan, E. (2022). Türkçede Değişirim ve Nehcü'l-Ferâdis Örneği. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 1(2): 46-63.

** Научный сотрудник, Батманский университет. Батман/ Турция. Электронная почта: elif.ozkan@batman.edu.tr ORCID: 0000-0002-1367-0471